

Monika Milosavljević

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
monika.milosavljevic@gmail.com*

Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze*

Apstrakt: U radu se razmatra uloga Nika Županića u procesima *prevodenja* antropoloških i arheoloških znanja na jezik političkog aktivizma tokom Prvog svetskog rata i neposredno nakon njega. Kako beleži Sima Trojanović, Županić je u maju 1914. godine zaposlen u Etnografskom muzeju u Beogradu, kao "činovnik za antropologiju" čiji je zadatak bio "da na prvom mestu vrši merenja srpskog naroda, pa tek onda tuđinaca na Balkanskom poluostrvu". Ovde je zvanično radio sve do 1922. godine, iako je ratne godine proveo van zemlje baveći se političkom propagandom, uz druge srpske i jugoslovenske intelektualce, a zarad stvaranja države Jugoslovena.

Kada je počeo Prvi svetski rat, Županić se prijavio kao dobrovoljac zbog čega je prva tri meseca rata proveo u Nišu, da bi potom bio upućen u Rim, a zatim u London, gde je učestvovao u radu Jugoslovenskog odbora. Tokom 1916. srpska vlada ga je poslala u SAD s ciljem da zadobije podršku američkih Slovenaca u zalaganju za jugoslovenske ideje. U periodu od 1915. pa do kraja rata, on je pisao studije o južnoslovenskoj prošlosti i političke proglase, crtao granice željenih teritorija i držao govore o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. Njegova knjiga *Etnogeneza Jugoslovena* (1920), koja je pisana tokom rata i bila prvobitno namenjena za englesko tržište, na adekvatan način prikazuje preplitanje svih ovih elemenata. U njoj Županić ističe "stvaralačku moć krvi i rasnog izvora" brahikefalije ilirskih starosjedelaca kod Jugoslovena. Stoga, kritička analiza i kontekstualizacija ovog dela omogućava nove uvide u shvatanja identiteta u istoriji domaće antropologije i arheologije. Reč je o studiji koja u svom vremenu nije imala široku recepciju u arheološkim krugovima, ali čije su ideje naknadno, selektivno i posredno postale nasleđe istorije srpske arheologije.

Ključne reči: Niko Županić, etnogeneza, Jugosloveni, Prvi svetski rat, instrumentalizacija nauke, prenos znanja

* Članak je rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, pod brojem 177008. Prethodna verzija izneta je kao saopštenje na nacionalnom naučnom skupu "Srpska arheologija između teorije i činjenica", održanom u organizaciji Centra za teorijsku arheologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu marta 2013. godine.

"Otkako sam se kao student susreo s nazivom 'etnogeneza', nisu prestajale moje muke s njim. Što sam se više trudio da mu na osnovu različitih konteksta u kojima je korišćen dokućim opseg i sadržaj, to su mi se više nametale sumnje u njegovu opravdanost. Najprirodnijim mi se činio u arheološkom kontekstu, gdje je bio najneodređeniji i najotvoreniji, gdje se vezivao, kako mi se činilo, za utvrđivanje onih komponenata i okolnosti koje su bile bitne za nastanak nosilaca određene 'kulture' u arheološkom smislu. Tek mnogo kasnije naučio sam da su i tu stvari kompliciranije, da nema osnova za poistovećivanje jedne arheološke kulture sa jednom etničkom skupinom."

(Ćirković 1995, 29)

Etnogenetski metod kao disciplinarno nasleđe

Sa stanovišta istraživačkih pitanja koja zaokupljaju savremenu arheologiju, termin etnogeneza bi se najjednostavnije mogao odbaciti kao nepotreban.¹ Međutim, kontekst srpske arheologije do danas snažno opterećuju pitanja *etničnosti, kontinuiteta, veze tla i naroda* i posredno pitanje etnogeneza. Upravo zato mi se čini svrsishodnim raslojavanje ideja o ovom pojmu koje baštini domaća arheološka zajednica, u velikoj meri oslonjena na standarde i domete koje je dosegla unutar razuđene mreže nekadašnje jugoslovenske arheologije.

Jedna od prelomnih tačaka u istoriji arheologija u bivšoj Jugoslaviji je bio *Prvi skup jugoslovenskih arheologa* (3-8. 05.1950.), kada su eksplicitirani problemi, ciljevi i usmerenja struke u novonastaloj državi. Zaključeno je da težište arheološkog rada treba da bude istraživanje materijalne kulture "naših naroda", počevši od najstarijih slovenskih skupina, uz napomenu da je potrebna "oštra naučna kritika svih dosadašnjih pretpostavki i teorija o nastanku i razvoju naših naroda" u cilju utvrđivanja bratstva i jedinstva kao i socijalističke patriotske svesti. U skladu sa tim, istraživačka stremljenja su usmeravana po sledećim tačkama:

"a) Istraživanje **formiranja jugoslovenskih naroda** na našoj teritoriji; b) Istraživanje **etničkih zajednica, sa kojima su se Sloveni susreli**, prilikom dolaska na Balkan, kao i istraživanje razvoja društvenih odnosa, i svih pojava materijalne i duhovne kulture tokom njihove prvobitne istorije i u periodu antičkog robovlasničkog društva; c) Istraživanje međusobnih odnosa Južnih Slovena i njihov **odnos sa susednim narodima**; d) Istraživanje društvenih odnosa kod jugoslovenskih naroda; e) Da bi se ovo postiglo potrebno je otpočeti sa sistematskim terenskim istraživanjima po republikama, da bi se dobio materijal za izradu arheoloških karti; f) Zarad što boljih rezultata sagledanih sa što više strana potrebno je arheološke probleme što tesnije povezati sa istorijom, etnografijom, sociologijom, antropologijom, paleozologijom i paleobotanikom, geografijom, tehnikom i istorijom umetnosti" (Korošec 1950, 214, naglasila M. M.)

¹ Ovim ne poričem da brojne arheološke zajednice i dalje svrstavaju etnogenetska istraživanja u svoje prioritete.

Uprkos tome što su ove smernice mogle biti menjane i različito tumačene, moguće je primetiti da je pitanje jugoslovenske etnogeneze nakon Drugog svestkog rata uspostavljano kao tematska okosnica. Insistiralo se na diskontinuitetu sa predašnjim, u novom kontekstu, neprihvatljivim tumačenjima nastanka i razvoja jugoslovenskih naroda. Međutim, nove studije i članci nastali nakon 1950. ipak su se bar delimično oslanjale na neke predašnje interpretacije, najčešće one koje nisu bile najdominatnije u prethodnom periodu. Reč je o marginalnim znanjima koja u sopstvenom kontekstu gotovo nisu bila ni primećena, ali su u novim okolnostima mogla da budu prilagođena potrebama stvaranja prošlosti za kojom se žudelo. Takva je studija Nika Županića *Etnogeneza Jugoslovena* izdata 1920. godine u Zagrebu, čiji će *kontekst* i *sadržaj* biti analizirani u daljem tekstu.

Kontekstualizacija, prenos i razvoj naučnog znanja

U Arhivu Etnografskog muzeja u Beogradu postoji izveštaj² Nika Županića u kojem je ukazao na odnos prema (fizičkoj) antropologiji u Beogradu neposredno po završetku Prvog svetskog rata, ciljeve ka kojima je u skladu sa tim stremio i razloge za odabir teme kakva je *rasna istorija balkanskih naroda* u studiji *Etnogeneza Jugoslovena* iz 1920. godine (Бижић-Омчикус 2006, 155-165, Душковић 2006, 141-154). Ova knjiga je odličan primer prevođenja antropoloških i arheoloških znanja na jezik političkog aktivizma u kontekstu rata i nastanka novih državnih granica.

"Već u početku rata morao sam ostaviti Beograd, ali na žalost nisam mogao sa sobom poneti svoju biblioteku i privatnu arhivu već sam sve ostavio u odeljenju za antropologiju; donekle sam imao nade da će neprijatelj respektovati naučne zavode i predmete za slučaj kad bi eventualno Beograd pao pod njegovu vlast. No prevario sam se; jer sam se u početku 1920. vratio opet u Beograd na dužnost, nisam našao svoju biblioteku a od rukopisa naučne sadržine ostao je samo izvesni deo [...] Tako je trebalo iznova početi i polagati osnove za antropološko-paleoetnološki institut u Beogradu i uopšte SHS državi. Naša država naime je valjda jedina država u Evropi koja nema ni univerzitske katedre niti instituta za antropologiju. [...] To ističem više, što sam povodom internacionalnog antropološkog kongresa u Parizu (sept. 1920) preuzeo nase dužnost, da energično poradim kod merodavnih faktora, kako bi se i u SHS državi ustanovio **državni antropološki institut za ispitivanje porekla i rasnih osobina Srba, Hrvata i Slovenaca**, kao i njihovih suseda" (Županić prema Бижић-Омчикус 2006, 156-157, naglasila M. M.)

O publikovanju naučnih radova, kao važnom aspektu svog delovanja tokom Prvog svetskog rata i neposredno nakon njega, Županić kaže:

² Reč je o dokumentu pod brojem 117/I koji je potpisao Niko Županić pod naslovom "Rad u antropološko-paleontološkom odeljenju Etnografskog Muzeja 1914-1920".

"No ne malo bavio sam se, kad mi je opredeljena zvanična dužnost dopuštala i naukom, da ne bih zaboravio već stečenog znanja. Napisao sam raspravu: 'Les premiers habitants des pays Yugoslaves. Ethnologie paléolithique et néolithique'. [...] Posle povratka u domovinu u početku 1920. primila mi je Jugoslovenska Akademija u Zagrebu na sednici od 16. juna 1920. drugu veću raspravu 'Etnogeneza Jugoslovena' koja je već štampana u 222. knjizi 'Rada' Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1920. Ovo delo tretira u glavnim linijama rasnu historiju i analizu Srba, Hrvata i Slovenaca i Bugara od najstarijih vremena do danas" (Županić prema Бижић-Омчикус 2006, 158).

Do koje mere je Prvi svetski rat bio traumatično i formativno iskustvo, sugerije i to što je tokom 1920. godine Županić odsustvovao iz Etnografskog muzeja zbog psihičke iscrpljenosti i reumatizma (Душковић 2006, 145, 150), kao i da se u prikazima časopisa *Etnolog* (čiji je Županić bio dugogodišnji urednik), često vraćao na ljude, teme i događaje koji su bili vezani za rat i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ako se isprati Županićev opus od njegovih naučnih početaka ka dvadesetim godinama XX veka, vidi se narastanje *istorijske antropologije balkanskih naroda* (Жупанић 1907; 1908; 1909; 1911) u "rasnu istoriju Jugoslovena" (Županić 1920). Razvoj ideja koji se uočava bio je u zavidnoj meri u skladu sa evropskim naučnim tokovima, a naročito sa "antropologijom nemačkog govornog područja"³ (Bunzl and Penny 2006, 1-30). Međutim, u matičnom kontekstu Županićevo delo je ostalo gotovo bez ikakvog šireg odjeka (Milosavljević 2012, 683-687). Predrag Novaković razloge za to vidi u njegovom nekritičkom odnosu prema pisanim izvorima, etimološkim nagađanja, analizi rasno-antropoloških karakteristika vinčanskih figurina i drugim metodološkim domišljanjima koja se tumače kao problematična podjednako za onovremene kao i sadašnje standarde (Novaković 2009, 160-161). Ipak, u poređenju sa izmišljanjem jonske kolonije Vinče Miloja M. Vasića (Babić 2008, 128-132, Palavestra 2012, 649-679), Županićeva ideja o negroidnom pelazgijskom supstratu deluje manje nezgrapno nego što bi se to moglo na prvi pogled učiniti (Влаховић 2006). U sličnom maniru, mada obazrivije od Vasića i Županića, pisao je i arheolog Milan Mitić⁴ početkom XX veka na nekoliko tema u *Starinaru* (Митић 1907; 1908). Ova vrsta "slobodnog asociiranja" možda je posledica male, nerazudene naučne zajednice koja je bila sasvim u povelju.

³ Nezgrapni termin *antropologija nemačkog govornog područja* se odnosi se na antropološke zajednice u prvoj polovini XX veka, u kojima se glavnina naučnih radova pisala na nemačkom jeziku. Reč je pre svega o nemačkim i austro-ugarskim (odnosno austrijskim) naučnim zajednicama ali i onim (najčešće srednjoveropskim) krugovima stručnjaka u kojima se nemački koristio kao *lingua franca* koji god da je jezik bio maternji.

⁴ Milan Mitić (1886-1916) je bio saradnik i učenik Miloja M. Vasića, o kome do danas vrlo malo znamo. Bavio se praistorijskom i klasičnom arheologijom. Neke od radova je potpisivao pseudonimom M. M. Ravničar (Županić 1927, 157-158, Palavestra 2012, 669).

Sa druge strane, Županićeve ideje su u svoje doba izazivale ne tako malo-brojne kritičke prikaze, iako ga danas nijedna od nekadašnjih jugoslovenskih arheoloških i antropoloških disciplinarnih tradicija ne vidi kao ključnu kariku u lancu disciplinarnosti prošlosti.⁵ U prilog tom uvidu u reakcije na Županićev rad valja pogledati oštar i poletan tekst Milana Mitića, pisan 1911. povodom desetogodišnjice od izlaska prvog broja časopisa *Jug.* Mitić pod pseudonimom Ravničar, piše o značaju Županića, urednika ovog časopisa, za balkansku nauku i ideju jugoslovenstva.

"Osnovna odlika Županićevih naučnih radova jest u tome što oni odaju autora koji otvorenim očima gleda na prirodu i ume da iz najraznovrsnijih pojava života crpi dokaznu moć svojim zaključcima, isto tako vešto kao i iz starih grčkih tekstova, ljudskih skeleta i lobanja. [...] Ljubor Niderle, praški univerz. profesor i poznati naučni autoritet izražava se o Županiću da je: bistar radenik i pored D-r Vateva najbolji znalac balkanske antropologije. Sličan odziv našli su Županićevi radovi i kod drugih slovenskih naučara, poljskih i ruskih. Jugoslovenska, hrvatska kritika kaže 'djela D-r Županića pruža nam niz opažanja koje je mogao prikupiti samo vrsno oboružan antropolog, verziran u bezbroj literarnih radnji o fizičko povijesnom životu i razvoju kroz pune tri tisuće godina od dolaska prvih Arijevaca na balkanski poluotok do danas'. Od Srba jedini koji raspolaže stručnim poznavanjem ovog predmeta D-r Risto Jeremić piše povodom Županićeve 'Misli o fizijoetnologiji'. ' [...] Županić je prvi znalac antropolog na Balkanu. Mi se tvrdo uzdamo da će on htjeti i umeti **stvoriti antropološku školu** u svom novom domicilu i veliki bi grijeh bio od pozvanih kad ga u njegovom preduzeću ne bi htjeli pomoći'" (Равничар 1911, 51-52, naglasila M. M.)

Uprkos ovakvom značaju, Mitić uviđa Županićevu društvenu nevidljivost. Marginalnost slovenačkog antropologa u Beogradu čije su matično polje Miloje M. Vasić i Sima Trojanović pokušavali da svedu samo na fizičku antropologiju, biće početkom treće decenije XX veka zamenjena marginalnošću Pašićevog radikala u Ljubljani (Васић 1914, 264, 269, Душковић 2006, 142-147, Muršić 2006, 15-16, Бижић-Омчикус 2006, 155-156).

"Mi ćemo se upoznati sa radom jednoga čoveka koji je kao malo koji poslužio ovoj ideji, naime, ne praznim oduševljenjem, frazerskom rečitošću ili nekorisnom žrtvom već sistematskim, permanentnim stvarnim radom po jednom utvrđenom programu, zasnovanom na dubokom shvatanju etničkih činjenica, ekonomski uređenom iskustvu i stvarnim potrebama Jugoslovenstva. [...] Taj čovek od koga je može se reći potekla parola modernog Jugoslovenstva, taj 'otac Neolilizma', kao što ga naziva jedan naš naučar, živi među nama, ali nije viđen ni čuven među nama..." (Равничар 1911, 5-6)

⁵ Izuzetak je u izvesnom smislu slovenačka antropologija i arheologija (Muršić 2009, 7-16).

Ako je i razumljivo zašto 1911. Niko Županić nije imao svoju "školu mišljenja", kao i da su ga u narednim godinama ratne okolnosti mogle ometati u ostvarenju ovih nastojanja, moguće je zapitati se zašto svoje ciljeve nije mogao da ostvari nakon Prvog svetskog rata. Naročito je važno uočiti da njegova naučno-politička delatnost do 1920. uopšte nije nezapažena, iako je neuporedivo manja od Cvijićeve (Ковачевић 2001, 21, Pišev 2010, 76, Županić 1928, 86-89). Proističe da izlazak *Etnogeneze Jugoslovena* iz štampe verovatno nije bio bez ikakve reakcije, ali svakako nije ušla u dominantni diskurs jugoslovenske nauke u ondašnjem kontekstu.

Naime, kao i drugi naučnici koji su se zatekli u Srbiji početkom Prvog svetskog rata i Županić je dobio svoje prvo zaduženje, nakon što se prijavio kao dobrovoljac – radio je pri vojnoj cenzuri u Nišu. Prema mišljenju Ljubinke Trgovčević, to je bio trenutak kada srpska vlada nije imala svoj ratni program a koji je nastojala da razvije u pravcu nacionalnih zahteva za ujedinjenjem Jugoslavije. Pošto je postojala svest da težnje ka ujedinjenju svih Srba i oslobođenju svih južnoslovenskih naroda neće biti najbolje dočekanе na širem međunarodnom planu, u promociju ovakvih nastojanja su pored diplomata počeli da se uključuju kulturni i naučni radnici. Među naučnicima koje je srpska vlada okupila avgusta 1914. da izrade brošuru o ratnim težnjama Srbije, Jovan Cvijić se bavio teritorijalnim pitanjima a Niko Županić, Tihomir Đorđević i Aleksandar Belić su bili zaduženi za etnografiju (Трговчевић 1986, 29-32, 157). Stoga je važno uočiti na koji način se humanističke discipline povezuju sa konstituisanjem država tokom Prvog svetskog rata, iako se rat najčešće shvata kao period prekida u razvoju naučnih ideja. Županić je dobro razumeo shvatanje rata kao "izuzetne prilike" za naučnike:

"Budući da se je Saveznička politika u glavnom navodi primerima nacionaliteta kod rušenja starih i stvaranje novih država, **to su etnografi** došli do uvažavanja od strane velikana političara i **imali su najbolju priliku za primenu etnografskog znanja u korist otadžbine kao nikad pre**" (Županić prema Бижић-Омчикус 2006, 157, naglasila M. M.)

Pored toga što je Niko Županić 1913. godine eksplicitno iskazivao da je "ratno doba osobito pogodno za antropološko istraživanje na živom i mrtvom materijalu" (Жупанић 1913, 976, v. Трговчевић 1986, 157, 190-191, 278-279), potrebno je sagledati značaj rata za antropologiju u nešto širem kontekstu. Prvi svetski rat se najčešće shvata kao svojevrsan prekid antropološkog rada i razvoja, što ima svoju snažnu utemeljenost u tome što su mnoge institucije bile zatvorene ili im je bio onemogućen rad, a mnogi naučnici su proveli rat na frontu, u diplomatskim misijama ili su, pak, poginuli tokom ovog perioda. Sa druge strane, upravo specifičnim okolnostima ovog rata dugujemo raz-

voj etnografskog metoda Bronislava Malinovskog⁶ (Bronisław Malinowski), čiji je prinudni boravak na Trobrijanidima doprineo metodološkom pomaku na polju celokupne antropologije. Takođe, austrijski i nemački antropolozi su koristili prilike da rade istraživanja na velikim statističkim uzorcima ratnih neprijatelja koji su bili zarobljeni, kao što je to i Županić želeo (Promitzer 2010, 151-166, Milosavljević 2012, 700-702). Ono što je interesantno zapaziti je da nisu države u ratu bile te koje su antropologe prepoznale kao podobne za povezivanje nauke i propagandnog delovanja, već upravo suprotno. Mladi antropolozi koji do trenutka rata nisu imali prilike za rad uopšte ili, pak, u takvoj razmeri, želeli su učiniti važan korak za svoje karijere jer se rat ispostavio kao neponovljiva prilika za istraživanje ratnih zarobljenika. I ne samo to, prisilno premeravanje "rasnih drugih" bilo je samo posledica mogućnosti koja se pružala antropolozima – da rade svoj posao i ne odu u rov. To je razlog zbog kojeg je Prvi svetski rat "vreme kao nijedno drugo", a u kom se mogu prepoznati zameci "antihumanističkih" tendencija u tradiciji antropologije nemačkog govornog područja i antropologija na koje su ove naučne tradicije presudno uticale (Gingrich 2010, 366-372, Scheer *et al.* 2010, 9-26, Zimmerman 2001).

Tako je od kraja 1914. Niko Županić bio posvećen propagandnom radu na ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. Boraveći kratko u Atini, Rimu i Parizu ostvario je niz značajnih kontakata za ostvarenje željenih ciljeva, dok je najveći deo rata proveo u Londonu kao član Jugoslovenskog odbora. Njegov rad se uglavnom ticao obaveštavanja britanske javnosti o Sloveniji i naročito spornoj zapadnoj slovenačkoj granici. Smatra se da je upravo njegov doprinos važno uticao na to da su Slovenci postali deo troimenog naroda. Takođe je proveo nekoliko meseci tokom 1916. godine u SAD zarad približavanja američkih Slovenaca idejama jugoslovenstva i prikupljanja novca. Nakon učešća u etnografsko-istorijskoj sekciji koja je pomagala jugoslovenskoj delegaciji na Konferenciji mira u Parizu 1919. objavljuje zbirku tekstova *Ave Illyria* u Parizu koji su uglavnom političko-propagandnog karaktera (Vurnik 1927, 147-148, Трговчевић 1986, 292-293, Jezernik 2009, 67-69). Među njima valja istaći članak "Le sang et la race Yugoslav" u kome dolazi do najdirektnijeg preplitanja aktuelnih antropoloških ideja i političkih težnji, a koji je u fusnoti predstavljen kao prvo poglavlje veće studije, za koju je tada planirano da ubrzo bude publikovana. Reč je o *Etnogenezi Jugoslovena* čije su ideje – o *jedinstvu krvi, rase, teritorije Jugoslovena, kao i nadživivosti autohtonih supstrata*

⁶ Razvoj metoda "posmatranja sa učestvovanjem", koji se u najopštijem sagledavanju istorije antropoloških ideja vezuje za Bronislava Malinovskog, svakako nije paradigmatički primer za razumevanje antropologije u Prvom svetskom ratu. Međutim, ovaj primer je dobra ilustracija koja omogućava da se, ustaljene i uglavnom dobro poznate, istorije antropoloških teorija uvežu sa kompleksnošću i raznovrsnošću antropologije u jednom kratkom razdoblju, koje se ovde uže tematizuje.

još od neolita – već bile postavljene u ovom kraćem tekstu (Zoupanitch 1919, 40-54). Ovakva uverenja, osnažena argumentima koji su se ticali prošlosti Balkana uz političke uspehe osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, stvarala su utisak pozicije moći Županića kao naučnika.

Mogućnost upravljanja različitim nivoima moći koja se za njega otvorila krajem rata, ali koja je bila kratkog daha, može se posvedočiti i sledećim izvodom iz izveštaja koji je potpisan 15. februara 1921. godine:

"(...) potrebno je da se antropološki laboratorij snabde kompletnim instrumentarijem i pripadajućim nameštajem pa da se tek posle pride sistematskom i široko organizovanom naučnom ispitivanju rasnih elemenata u današnjem stanovništvu naše SHS monarhije kao i u prošlim vekovima preistorijskih epoha. No ipak se radilo i pomoću malog instrumentarija za proučavanje živog materijala na terenu. U sporazumu sa Ministarstvom Prosvete (U. br. 396 od 1. marta 1920) i dozvolom Ministarstva Vojnog i Mornarice potpisani je meseca maja i juna 1920 **proučavao morfološke i kompleksijone osobine u Svetskom ratu zarobljenih Bugara i Turaka, koji su živeli internirani u donjem delu Beogradske tvrđave**. Tako je unekoliko umnožen materijal, koji je bio prikupljen g. 1913. Kada je na istom mestu na osnovu moderne somatometričke i kefalometričke tehnike proučeno preko hiljadu zarobljenih Bugara iz Severne Trakije (Bugarske) i oko pedeset Turaka iz Anadolije" (Županić prema Бижић-Омчикус 2006, 161-162, naglasila M. M.)

Analiza recepcije i značaja ideja, postavljenih u *Etnogenezi Jugoslovena*, biće u ovom radu zasnovana na teorijskim postulatima sociologije znanja Ludvika Fleka (Ludwik Fleck, 1896-1961) i konstruktivističkoj orijentaciji sociologije znanja, koja se bazira na Flekovim pretpostavkama. Reč je o problematizovanju geneze, razvoja, transfera i izolovanosti naučnog znanja, kao i odnosa epistemologije i ponašanja naučne zajednice, kao specifične grupe. Naime, Flek je ukazivao da u fokusu istraživanja ove vrste mora biti *kolektiv mišljenja*, odnosno naučna zajednica, jer "mi gledamo svojim očima ali vidimo očima zajednice kojoj pripadamo" (Fleck 1981, 42). Prema njemu, *stil mišljenja* predstavlja izgrađeni niz podrazumljivih stavova i opštih mesta koji uzgajaju pripadnici određenog kulturnog ambijenta. On je neraskidivo vezan za *kolektiv mišljenja*. Kada se jednom stvori određen sistem mišljenja nekog kolektiva, on se aktivno opire svim protivrečnostima i taj proces ima više faza (Škorić 2010, 339-356, Cohen and Schnelle 1986).

Županićeva žudnja za velikim uzorkom i premeravanjem "živog materijala" odlično ilustruje da je njegov matični *kolektiv mišljenja* bila antropologija nemačkog govornog područja formirana u prvoj deceniji XX veka.⁷ To je an-

⁷ Antropologija nemačkog govornog područja je *kolektiv mišljenja* (sensu Fleck 1981) vrlo kompleksne strukture u kome se mogu razlikovati različiti naučni krugovi i orijentacije. O razlozima zbog kojih je Županić u svojoj teorijsko-metodološkoj per-

tropološka tradicija u kojoj niz savremenih istraživača, zbog proizvodjenja znanja o ratnim neprijateljima kao rasnim Drugim (na osnovu prisilnih istraživanja ratnih zarobljenika) prepoznaje zametke "antihumanizma", koji je svoju najekstremniju eksplikaciju doživio u Drugom svetskom ratu (Zimmerman 2001, Gingrich 2005, 61-64; 2010, 355-379, Evans 2010, 223-230). Ovakav *stil mišljenja* nije ograničen samo na konkretne prakse premeravanja već se očitava i u Županićevim interpretacijama nejugoslovena (Promitzer 2010, 151-166). Zato je usvajanje konstrukcije *Etnogeneze Jugoslovena* u određenim segmentima srpske arheologije nakon Drugog svetskog rata, zapravo prenošenje i ove "antihumanističke" tradicije.

Županić je otvoreno pisao o svojoj antigermanskoj orijentaciji, tvrdeći: "Germanstvo propada, pripravlja se svetska imperija Slovena. To biva po gvozdenu zakon, to mora doći!" (cit. po Равничар 1911, 12, v. Milosavljević 2012, 691-692). Tako je zbog svog metoda bio prihvatljiv na međunarodnoj sceni, ali svakako nije mogao imati međunarodni ugled većeg opsega zbog svojih tema. Sa druge strane, kako god da su bila razrađena i utemeljena njegova naučna objašnjenja, u Beogradu je neposredno nakon Prvog svetskog rata bio bez stručnih sagovornika (Novaković 2009, 160-161, Promitzer 2009, 107-110; 2010, 165-166). Dakle, uprkos originalnosti ideja i prevođenju aktuelnih tema o rasnoj istoriji naroda u jugoslovenski kontekst (Promitzer 2001, 9-30), Županić nije stvorio *kolektiv mišljenja* oko sebe. Razlozi za to se mogu tražiti u tome što se kolektivi mišljenja baziraju na razmeni ideja u zajednici, a za njihovu trajnost neophodno je da budu spregnuti sa institucijama kroz koje se ostvaruju uključivanja mlađih generacija, zahvaljujući obrazovnom sistemu⁸ i ritualima koji prate uvođenje novih članova u zajednicu (Fleck 1981, Škorić 2010, 339-356). Da bi Županić "otkrio/prepoznao/ukazao na" jugoslovensku etnogenezu, bilo je neophodno da budu razumljive osnove znanja na koje izrečeno referiše. Međutim, njegove ideje su najčešće bile *nesamerljive* i *nerazumljive* u odnosu na ono što je bilo njegovo intelektualno okruženje nakon Prvog svetskog rata.

O ovoj naučnoj usamljenosti, rečito svedoči potreba Petra Vlahovića da gotovo vek po nastanku *Etnogeneze Jugoslovena* prevodi sadržaj Županićeve ideje o etnogenezi, na jezik savremene nauke, pročišćujući je od "rasne suštine". On, ipak, prepoznaje nastavljачe Županićeve "etnogenetske konstrukcije"

spektivi pokazivao karakteristike upravo ove naučne zajednice, već je opširno pisano (Promitzer 2001, 7-30, Jezernik 2009, 23-74, Novaković 2009, 153-162, Milosavljević 2012, 681-708).

⁸ Niko Županić je postao profesor Univerziteta tek 1940. godine iako je nastojao da to ostvari od početka XX veka. Godine 1907. odabrao je da prihvati Cvijićev poziv i dođe u Beograd, a odbio Niderleov da počne da radi kao docent u Pragu (Pirc 1916, XXIII-XXIV). Od 1920. godine vođene su rasprave o mogućnosti njegovog zaposlenja na Ljubljanskom univerzitetu (Jezernik 2009, 30-32).

u delima Milana Budimira⁹ i Fanule Papazoglu. Vlahović završava svoj članak pozivajući na ponovno čitanje i pokušaj razumevanja Županićevih dela (Влаховић 2006, 131-140).

"Niko Županić je među prvima, uopšte, ukazao na značaj proučavanja etnogeneze i ovaj problem uveo u nauku.¹⁰ Proučavanje ove problematike postavio je na veoma široku arheološku, etnološku, istoriografsku, antropogeografsku i kulturno-istorijsku osnovu. U etnološka proučavanja uveo je istorijsku antropologiju i naučno pokazao pravac koji treba slediti u proučavanju etnosa i etničkih kategorija. Radio je sve to u vreme kada su ove naučne discipline bile u povoju. Činio je to s mnogo akribije. To su i savremena proučavanja ove problematike uglavnom potvrdila. Priказao je stručno i naučno etničke slojeve na Balkanskom poluostrvu i u njegovom širem zaleđu koji se sada bez teškoća, mogu pratiti od daleke praistorije pa sve do savremenog doba." (Влаховић 136-137)

Potrebno je podsetiti da, ukoliko je do prenosa Županićeve etnogenetske teorijsko-metodološke konstrukcije u arheološku disciplinu došlo, ona je bila praćena brojnim transformacijama, nesporazumima i mutacijama ideja. Ove promene, osnovano je pretpostaviti, prati zadržavanje osa orijentacije određivanja *etničkih slojeva na Balkanu* i uspostavljanja *kontinuiteta od praistorije do danas*. Ključno polje za preispitivanje *Etnogenze Jugoslovena* i njenog konceptualnog nasleđa je *razumevanje mehanizama* raslojavanja etničkih supstrata duž kontinuuma koji se raspoznaje u terminu etnogeneza. Ova pretpostavka se zasniva na objašnjenjima razvoja naučne činjenice Ludvika Fleka, koji je istakao značaj *protoideja*. Reč je o razvojnim rudimentima modernih teorija koje potiču iz socio-kognitivne osnove. One konstituišu značajan deo zajedničkog socio-kulturnog nasleđa jedne naučne zajednice, mogu opstati tokom dugih vremenskih perioda i bivaju korišćene od različitih *kolektiva mišljenja* (Škorić 2010, 344-345).

⁹ Interesantno je ukazati na *prihvatljivost nerazumevanja* koje je karakteristično koliko za recepciju Županića, toliko i za recepciju ideja Milana Budimira. Kao indikativno za otvaranje ovog pitanja može poslužiti svedočanstvo Milutina Garašanina: "Na studijama, Budimir nam je predavao lingvistiku sa etimologijom. Prvo nismo razumeli ništa. Posle nešto malo, ali nikad do kraja. Utešio sam se, međutim, pre pet-šest godina, kada sam na simpozijumu u Nišu i Blagoevgradu, o balkanskim plemenima, razgovarao sa Katičićem, koji je svakako danas jedan od najboljih lingvista, čiji se zaključci u lingvistici vrlo često poklapaju sa onim do čega dolazimo kroz arheologiju. Između ostalog, i on je jedno vreme slušao profesora Budimira. Pitam ga da li je do kraja razumeo Budimira, i u njegovim predavanjima, i u njegovim publikovanim studijama. On je rekao: 'Ne'" (Babić i Tomović 1996, 44).

¹⁰ Reč je o prenatlažavanju Županićevog značaja jer je istorija ideja o etnogeneza (pa čak i samo slovenskim) vrlo razgranat narativ koji, sagledan u nešto široj perspektivi, gotovo da zaobilazi Županića (v. Curta 2002, 202-218).

Čitanje *Etnogeneze Jugoslovena*

Da bi se knjiga *Etnogeneza Jugoslovena* problematizovala neophodno je prikazati njen **sadržaj**, pojasniti moguća **čitanja** i podvući **pitanja** koja povezuju teme koje su obrađene, sa srodnim problemima koji na različitim nivoima "iznuruju" savremenu arheologiju u Srbiji.

1. Sažimanje misticizma i prirodnjačke orijentacije

Knjiga *Etnogeneza Jugoslovena* otpočinje kratkim uvodom Čedomilja Mijatovića, koji je 1920. godine bio diplomata u penziji sa boravištem u Londonu. Obično se napominje da je ova studija prvobitno pisana tokom rata i za englesku publiku (Микић 1998, 267), pa da je preporuka autoriteta u vidu uvodnika bila standardna praksa. Iako "prežitak" uobičajenog postupka, specifično razumevanje ove publikacije koje je Čedomilj Mijatović dao u samo nekoliko stranica, pomaže da se razume u kojoj meri je izrazito prirodnjačka osnova *Etnogeneze Jugoslovena* bila shvatana kroz veo misticizma. On se ostvarivao kroz vezu tla i populacija koje su na njemu živele od praistorije do danas.

"Ne može biti da su neki ljudi pa ma kako bili umno nerazvijeni i tek u nejasnom predzoru civilizacije živeli na sada našem zemljištu, a da ga na svoj način zavoleli nisu. Ove naše planine i doline [...] privlačili su ljubav i primitivnih i predistorijskih ljudi koji su ovde stanovali; kada bi planine i pećine mogle da pričaju, šta su od iskona vidale i videle, imali bismo da čujemo čudne i divne priče o drskoj, i po tome o herojskoj borbi po sebi nemoćna čoveka sa strašnim elementima. Geologija, paleontologija i antropologija uspevaju, da kroz slom slojeva i riku elemenata čuju pogdekoji šapat predistorijskog čoveka. U žuboru šumadijskih gora meni se kadkad činilo da slušam šapat tih ljudi koji su tu nekad živeli, za otadžbinu se borili i za nju sa radošću ginuli i umirali. Dr. Županić ne kao pesnik, već kao prozaičan naučnik iznosi pred nas **vezu predistorijskog čoveka s našim zemljama**, i daje nam, da i njegov šapat čujemo" (Mijatović 1920, 138, naglasila M. M.)

Reč je o izdvojenom utisku, koji se čak može tumačiti kao bezazlena metafora. Da nema toliko preklapanja sa življenom stvarnošću srpske arheologije i nastanka činjenica u njoj, Mijatovićev¹¹ doživljaj otvorenosti ovog teksta bi se, kao i njegova knjiga *Uspomene*, mogao lako diskvalifikovati. Međutim, danas su Županićevi tekstovi pogodni i otvoreni za pseudonaučnu upotrebu kroz novoromantičarski misticizam (Радић 2005, 43-64) jer je reč o teško ra-

¹¹ Čedomilj Mijatović (1842-1932) je bio srpski ekonomista, književnik, istoričar i diplomata. Kritiku njegovog književno-publicističkog rada, shvatanje njegove autobiografije kao napisane "u staračkoj sklerozi" i komentare o njegovoj posvećenosti spiritizmu i natprirodnom, sazeo je Slobodan Marković u pogovoru prevoda Mijatovićevih *Uspomena balkanskog diplomate* na srpski jezik (Марковић 2008, 316-338).

zumljivom tekstu zasnovanom na "objektivnom naučnom uvidu" koji je pisao "naučni autoritet" (v. Pruitt 2011, 11-44). U tom svetlu je postupak zamišljanja činjenica o prošlosti na koji Mijatović ukazuje veoma značajan.

"Misticizam ima jednu krasnu teoriju, naime da čovek, koji u nekoj zgradi ili u nekoj okolini živi, ostavlja više ili manje osetljiv utisak svoje žive individualnosti na tu zgradu ili tu okolinu. Što je danas samo zaključak misticizma, sutra može naukom da postane priznat fenomen ili fakat. Za mene lično to nije zaključak misticizma, u koji zaključak ja verujem, **nego je to fakat, za koji znam da je fakat**" (Mijatović 1920, 138, naglasila M. M.)

Postupak činjenja određenih ideja činjenicama, kroz umarajuća ponavljanja i "oprirdnjavanje" društvenih fenomena, upućuje da *Mitologije* Rolana Barta (Roland Barthes) mogu biti dobar vodič za razumevanje recepcije "rasne historije Jugoslovena". Mehanizam proizvodnje mitskih narativa, prema Bartu, podrazumeva neiznošenje argumenata, već jednu vrstu taktike iznurivanja. Mit nalazi "treći izlaz" tako što ono što se objašnjava pretvara u podrazumljivo i dato. To su iskazi koji svet čine večnim, koji daju stvarima i mnjenjima večno opravdanje, jasnoćom koja ne proizilazi iz objašnjenja, već iz tvrđenja činjenica (Olsen 2002, 209-211, Barthes 2009).

2. *Jugosloveni kao nepotpuni Arijevci*

Predmet istraživanja *Etnogeneze Jugoslovena* je, dakle, "rasna historija i karater Srba, Hrvata i Slovenaca i Bugara". Županić određuje jedinstvo teritorije, jezika i rase koje predviđa za Jugoslovane, ukazujući da "nijedan evropski narod kao celina ne predstavlja jednu nemešanu krv i jednu čistu rasu". On smatra da potpuno čisti u ovom pogledu mogu biti samo pojedinci ili porodice. Polazeći od zatečene raznolikosti stanovništva, postavljene su ključne tačke ka željenom objašnjenju razvoja rasnog jedinstva, njegovog prepoznavanja u istorijskim izvorima pod drugim imenima i arijevskeg karaktera Jugoslovena (Županić 1907, 561-563; 1920, 140).

"Današnji Jugosloveni u celini ne predstavljaju nijedan od spomenutih triju glavnih rasnih elemenata, nego izveden, ali sasvim poseban tip, koji se može držati rezultatom krvne mešavine plemena i naroda u obimu Ilirika od neolitskog doba pa sve do danas." (Županić 1920, 141)

Rasna kategorizacija kao društvena konstrukcija sa biološkim posledicama bila je u Županićevom kontekstu naučno relevantna i predstavljala njegovu porinutost u šira onovremena naučna dostignuća. Upravo zato postoje valjani razlozi za sagledavanje načina na koji je *Etnogeneza Jugoslovena* bila viđena 1920. godine, pa i docnije. Na ovom primeru može se uvideti koje su Županićeve ideje bile "normalizovane" odnosno "oprirdnjene", te su se mogle odr-

žati kao legitimne i podrzumljive istraživačke teme i po ukidanju rasnih određenja, čak i nakon Drugog svetskog rata. Reč je o *povezivanju Ilirika i južnih Slovena*, zatim o *jedinstvu* južnih Slovena, kao i *prednosti* južnih Slovena nad drugim narodima.

"U vreme dolaska Jugoslovena u njihovu današnju postojbinu, u početku VII veka posle Hrista, trup je Balkanskog poluostrva bio, u glavnom, nazivan ILLYRICUM. Zbog toga stranci, čak do sredine XIX veka, najčešće nazivahu jugoslovenska plemena (Srbe, Hrvate, Slovence) zajedničkim imenom Iliri, hoteći time označiti kompaktnost njihovih teritorija, kao i jedinstvo jezika i rase." (Županić 1920, 139)

I ne samo da je Županić bio uveren u jugoslovensko jedinstvo, nego je i nastojao da ga konkretnim političkim i naučnim delanjem podrži.

"Poslednji je čas, piše Županić, da svaki inteligentan Jugosloven bude na čisto sa Ilirsvom, ili kao što ga modern nazivamo, Jugoslovenskim pokretom, da za nj dela i u masi propagira, kako zna i može, praktično ili teorijski, materijalno ili duhovno. Ko god se odupire ideji jugoslovenskog jedinstva neznalica je ili duševni siromah ili pak gadan plaćenik kome treba zatvoriti usta u javnosti..." (Равничар 1911, 42)

Tako je odista Niko Županić podupro ideju jugoslovenstva onim što je najbolje znao: rasnom antropologijom. Iako je bio borac protiv takozvane "slovenske inferiornosti" koja je bila gotovo opšte mesto onovremene antropologije nemačkog govornog područja, koristio je srodne teorijsko-metodološke osnove da samo promeni smer dokazivanja i pokaže (jugo)slovensku superiornost, uklapajući je u vidljivo šarenoliku sliku populacija na Balkanu. Ključna tačka u tom postupku određivanja karaktera Jugoslovena je uspostavljanje veze sa Arijevcima (Jezernik 2009, 57-61, Promitzer 2009, 105-107; 2010, 141-163).

"Južni Sloveni, i ako poseduju znatan procenat azijske krvi (melanobrahikefalije) i nešto hamitske krvi (melanodolihokefalije) **ipak su telesno više Arijevci** nego npr. Grci, Talijani, Španjolci, Južni Francuzi, Južni Nemci i Rumuni. [...] Jugosloveni, naročito **Srbi dinarskog jezgra**, čini se, u pogledu **su** strukture tela, udova i lica uglavnom **ostali Arijevci**, dok se međutim oblik mozga (naročito potiljak) i kompleksija očituje kao udeo melanobrahikefalije u fizioetnološkom amalgamu naroda" (Županić 1920, 142, naglasila M. M.)

On takođe ističe da nisu isti Arijevci¹² u praistorijsko, antičko, srednjovekovno i moderno doba, kao i da treba razlikovati "čiste Arijevce" od "arizova-

¹² Da bi se bolje razumeo Županićev dokazni postupak potrebno je obrazložiti šta on podrazumeva pod osnovnim terminima kojima se koristi i koji predstavljaju za njega neki vid objašnjenja, kao što je npr. termin Arijevci. U studiji "Trojanci i Arijevci"

nih naroda". Fluidnost pojma "Arijevc" se u Županićevim radovima naglašava time što on kaže da je *korelacija između jezikovnih i fizičkih karakteristika naroda* različite snage pre i posle velike seobe naroda krajem antičkog perioda. Odnosno, nakon ovog perioda "pomešali su se Arijevci sa raznim alofilnim¹³ plemenima u Aziji i na jugu Evrope, tako da ne predstavljaju više jednu fizički homogenu celinu, jedan više manje čist rasni element" (Жупанић 1911, 232-233). Tumačenje odnosa između arijevstva i Balkana iz ove perspektive pokazuje da Balkan jeste arijeviski, ali ne sasvim.

"Po svom položaju, **Balkan** nije bio u istorijskoj prošlosti, a i danas **nije u rasnom pogledu sasvim arijeviski**, no nije bio ni sasvim hamitski ni sasvim mongolski, već je krvna mešavina njegova stanovništva predstavljala leguru, koja je bila u glavnom arijeviska, ali s karakterističnom i važnom primesom melenobrahikefalije. Jer ni dragoceno zlato nije najlepše i najupotrebljivije, ako je čisto, budući da je suviše blede i meko, pa mu se zato pridodaje u kovnicama bakra ili drugih manje skupocenih kovina, da dobije čvrstoću, življu boju i lepši sjaj" (Županić 1920, 143, naglasila M. M.)

Uzorito arijevstvo Županić je video u "rasnoj leguri starih Jelina", koje se *trošilo* padom pod Rim i, zatim, kroz Jeline Vizantije i moderne Grke (v. Михајловић 2011). Pošto su arijeviske krvne premise bile potrošene među naslednicima antičkih Grka, na istorijsku scenu stupili su Jugosloveni: "I sudbina pozva mesto drevnih Jelina-Jugoslovene, mlado čovečanstvo, sveže po telu i po duhu, da preporode bizantijski svet, kao što je to učinila krajem srednjeg veka mlada krv Gota u Italiji" (Županić 1920, 144).

3. Etnički slojevi na Balkanu

Županić je napravio periodizaciju razdoblja koji su važna za jugoslovenski prostor, pri čemu je etnička i "rasna" pripadnost bila pretežuće određenje hronologije. Etnogenetska linija Jugoslovena se, po njemu, sastoji od (1) *prehistorijskih rasa i naroda* gde su pobrojani starije i mlađe kameno doba, bakreno, bronzano, gvozdeno, La Tène doba, zatim (2) *rimsko doba* datovano od 1. do 600. godine i (3) *jugoslovensko doba* vezano za period od 600 do sadašnjosti. Popis prehistorijskih rasa i naroda predstavlja pregled arheoloških lo-

on kaže da koristi pojam "Arijevc" a ne "Indoevropljani" ili "Indogermani" koji su uobičajeniji jer ih on vidi kao veštačke termine i plod spekulativne lingvistike. On tumači pojam Arijevci kao bliži prošlosti sa kojom je u vezi: "Naposletku tim imenom sami su se nazivali neki arijeviski narodi u staro doba. Do pre jedno dve decenije ovakav je izraz i u nauci upotrebljavan, a odatle je zatim potisnut najviše uplivom Germana, koji su nastojali da se izraz Arijevci zamene izrazom Indogermani više da bi odgovorili svom bolesnom nacionalnom osećanju nego težnji za egzaktnošću u nauci" (Жупанић 1911, 178-179).

¹³ Alofilija predstavlja afirmativnu sklonost ka grupi koja nije sopstvena.

kaliteta na kojima su pronađeni skeletni ostaci i materijalna kultura,¹⁴ na osnovu kojih je Županić rekonstruisao rasno i etničko raslojavanje Balkana. Iako otpočinje nalazima iz Krapine i fragmentima tzv. "Beogradske neandertalske lobanje" koji je pronašao profesor Đoka Jovanović, etnogeneza u Županićevom izvođenju otpočinje neolitskim populacijama na tlu Ilirika. Ovaj sloj stanovništva on je identifikovao sa Pelazgima,¹⁵ što decenijama kasnije Petar Vlahović ističe kao jedan od najvažnijih Županićevih doprinosa nauci.

"Udubljujući se u proučavanje pomenutih etničkih skupina Županić je utvrdio da su Pelazgi onaj 'praistorijski narod u Egeji' koji se (poput vinčanskih antropomorfnih figurina), odlikovao crnpuromstom bojom kože, nižim rastom i okruglom glavom (brachicefalija). Preko ovog sloja [...] razlili su se u drugom milenijumu pre nove ere, prvi talasi Indoevropljana, preko čijih se kasnijih slojeva ulazi u razdoblje pisane istorije." (Влаховић 2006, 134)

Prodor plavih Arijevaca na jug Županić prepoznaje u bronzanom dobu. Dramatične posledice ovih zbivanja on vidi i u dorskoj seobi koja je "konačno sredila etničke prilike na Balkanu". Za razliku od bronzanog doba, gvozdeno vidi kao vreme bez značajnijih "trzavica i poremećaja ravnoteže među narodima u Iliriku" (Županić 1920, 153).

Pišući paralelno o osteološkim ostacima iz gvozdenog doba (naročito sa Glasinca) i Ilirima u pisanim izvorima i interpretacijama njihovog rasprostriranja, Županić gotovo da postavlja retoričko pitanje: "Kojoj su narodnosti pripadali tvorci i nosioci kulture Gvozdenog doba u Jugoslavenskoj zemlji?" Zatim navodi da su taj podrazumljivi, ključni ilirski sloj preobrazili Kelti, koji "silo otvoriše vrata La Tene kulturi, seobama, pobeđivanjem i popravljanjem tuđih naroda" (Županić 1920, 156-157). Međutim, keltske populacije nisu odnele prevagu, već je nastao narod koji je u isti mah bio i keltski i ilirski.

Praistorijsko doba prestaje "rimskom okupacijom jugoslovenskih zemalja" kada, kako Županić kaže, počinje period istorijske svetlosti. On uočava stalne metamorfoze stanovništva do dolaska Slovena na Balkan, zbog kojih su se pored drugih izmenile i rasne osobine Ilira. Razlozi za promene ove vrste viđeni su i u specifičnom upravljanju Rimske imperije.

¹⁴ U ovom smislu *Etnogeneza Jugoslovena* je daleki i magloviti predak *Praistorije jugoslovenskih zemalja* i drugih poduhvata kojima su se markirale važne prošlosti jugoslovenskog prostora (Novaković 2011, 446-448, Babić 2011, 188-189).

¹⁵ Županić navodi da Ivan Meštrović, mada "Dalmatinac po rodu, svojom fizičkom individualnošću predstavlja čoveka pretežno **pelazgijske krvi** i obličja kao što i svojom umetničkom individualnošću, i u svom arhaizirajućem stilu predstavlja sintezu i obnovu hamitsko-semitskog ukusa u tvorbama" (Županić 1920, 149, naglasila M. M.).

"Uprava rimske imperije išla je za tim da izravna etničke i kulturne diferencijacije na tlu države, pa je prošao i preko Ilira **val niveliranja**, tako da Jugosloveni kod svog naseljavanja u Noriku i na Balkanskom poluostrvu zatekoše romanizirane Ilire, koje nazivahu Vlasima" (Županić 1920, 159, naglasila M. M.)

Ovo niveliranje je imalo različite efekte za stanovništvo u unutrašnjosti Ilirika i na dalmatinskoj obali. U unutrašnjosti se prema Županiću razvijao rasni amalgam prema embriološkim zakonima nasledstva bez dodatnih uticaja. Sa druge strane, brakovi ilirskih žena sa vojnicima mediteranske rase pojačavali su krv neolitskih Pelazga. Na ovu "narativnu tortu" iz koje se izdvajaju različiti *starosedeooci* i etnički *supstrati*, došli su Sloveni kao najmlađi arijevski talas na Balkan. O tome Županić zaključuje na osnovu proučavanja skeletnih ostataka i pisanih izvora (Županić 1920, 170).

"Od **starosedelaca** (Iliri-Romani, Trako-Romani, Arbanasi, Grci) povukoše se seljaci i stočari u teško pristupne planinske krajeve, a varoški se živalj spasio u dobro utvrđene varoši u jadranskom i egejskom primorju. Na Balkanskom poluostrvu desilo se iza dolaska Jugoslovena isto, što i u Velikoj Britaniji iza dolaska Anglo-Sasa. Zemlja je naime dobila novu etničku fizionomiju u svakom pogledu" (Županić 1920, 164, naglasila M. M.)

Najtragičniji nanos, prema Županićevom uvidu, dogodio se krajem srednjeg veka kada su osmanski Turci osvojili jugoslovenske zemlje jer je ova okolnost navodno zadržala kultivaciju narodnih masa. Međutim, osmansko osvajanje je imalo i pozitivne efekte zbog očuvanja odnosno netrošenja "rasne snage":

"Zaista su Jugosloveni tom nesrećom na drugoj strani i dobili, jer su za toliko vekova ostali mlađi, pošto se njihova vitalna snaga nije crpla ostavši, tako reći, vezana za vreme herojskog života. Zato sada Jugosloveni posle oslobođenja od Turaka i Germana mogu prići kulturnome radu svežim snagama, dok su međutim ostali evropski narodi na zapadu i jugu više ili manje istrošili svoje najdublje stvaralačke sile i **primordijalnu rasnu snagu**" (Županić 1920, 172, naglasila M. M.).

4. Mehanizam metamorfoze duž etnogenskog kontinuuma

Uspostavljajući vezu između pretpostavljenih doseljenih Slovena-Arijevača i zatečenog raznolikog stanovništva Balkana, Županić je uveo predslovenske elemente u etnogenezu kao faktor razlike. Ovi nearijevski aspekti nisu bili dovoljni po sebi, već je, da bi napravio neku vrstu koherentnosti, on morao da osmisli mehanizam metamorfoze koji bi povezao sve tačke njegove interpretacije (Županić 1907, 561-563).

"Držeći, da sadašnjost ne možemo dobro razumeti bez poznavanja prošlosti, treba da pokažemo, koje su rase i koji narodi živeli na tlu Ilirika pre dolaska Jugoslovena. Uvereni smo naime, da stariji narodi, koji su od neolitskog doba pa do početka VII veka posle Hrista obitavali u ovoj zemlji, **nisu sasvim iščezli krvno**, iako su izgubili svoj jezik. Bez svake sumnje izvestan deo **ilirskih autohtona** preživeo je veliku seobu naroda krajem antičkog veka i stopio se s novim naseljenicima u novu etničku formaciju Jugoslovena" (Županić 1920, 145, naglasila M. M.)

Tako je Županić uveo *kontinuitet u raznovrsnim diskontinuitetima*, koji su proizvedeni okupacijom, niveliranjem, migracijama, mešanjima, slabljenjem ili potrošnjom krvi ili "rasne snage". Većina autora koja kritički piše o etnogeneza-ma postavlja pitanja o tome kako se kontinuitet, odnosno geneza etniciteta, uspostavlja i šta se prenosi. Najčešće je reč o nečemu maglovitom i apstraktnom, što se ne definiše ili je pak, iz postmoderne vizure, fluidnost apstraktne pojave koja se prenosi sasvim prihvatljiva. Može se, recimo, reći da se prenosi neki vid identiteta, ali opet ne reći koji. *U svakom slučaju, između različitih etničkih slojeva na Balkanu uspostavlja se neki vid kontinuiteta kroz etnogenetski proces, uprkos razlikama i diskontinuitetima, koji su izraženi etničkom slojevitošću* (Gillet 2002, 4, Brather 2002, 156-161; 2008, Палавєстpa 2011b, 589).

"U osnovi, termini 'etnogeneza' i 'etnogenetski procesi' su viđeni u ovom kontekstu kao *longue durée* procesi identitetskog razvoja od stabilnog središta koje je u svojevrsnom društvenom vakuumu evoluiralo kroz različite stadije socio-političke organizacije. Ova evolucija je često viđena u kontinuitetu razvoja materijalne kulture, time se direktno nadovezujući na metod 'kulturne povijesti'. U početku ovog procesa manje i amorfne zajednice se transformiraju kroz **nikad jasno objašnjenu metamorfozu** (*etnogenetski proces*) u veće skupine, narode ili plemena koji postaju njihov stalni identitetski označivač, stabilno identitetsko središte" (Džino 2011, 202, naglasila M. M.)

U odnosu na ovu konstataciju koja dobro odražava koji su najčešći problemi shvatanja etnogenetskih procesa, Županić je veoma jasno izveo *mehanizam metamorfoze* koja po njemu zapravo predstavlja metamorfozu rase. On je smatrao da se sama od sebe rasa ne menja, niti da promenu rase može da izazove uticaj okoline, već da se to može desiti pod uticajem unutrašnjih zakona embriološke prirode. Odnosno može doći do pregrupisanja etničkih slojeva unutar "narrativne torte" etnogeneze jednog naroda (Županić 1920). Na ovom mestu nije loše podsetiti da razgovor o rasnim određenjima nije samo egzotična i prevaziđena tema u istoriji ideja, već integrativni deo kulturno-istorijske arheologije¹⁶ koja je

¹⁶ Svakako, rasna određenja nikako nisu dominantno, pa čak ni u najvećoj meri, određujuća za savremenu kulturno-istorijsku arheologiju. Rasna orijentacija je u kulturno-istorijskoj arheologiji, uz brojne lokalne specifičnosti arheoloških tradicija, gotovo u potpunosti napuštena nakon Drugog svetskog rata.

do danas dominantno paradigmatičko određenje srpske arheologije. Odnosno, srodnosti u arheološkom materijalu se (iz ove perspektive) posmatraju kao rezultat imanentnih duhovnih kvaliteta određenog naroda sa zajedničkim jezikom i identitetom. Jedinstvo materijalne kulture se poistovećuje sa narodom ili, rečnikom pre Drugog svetskog rata, sa *rasom* (Olsen 2002, 32, Fatten 2002, 143-177, Trigger 2006, 232-241, Bandović 2012, 642-643). Ukidanjem samog pojma rase nije nužno ukinuta recepcija prošlosti koja nastaje kroz povezivanje varijacija materijalne kulture sa rasnim određenjem, odnosno nije ukinuto uspostavljanje kontinuiteta uprkos etničkim metamorfozama.

Mehanizam metamorfoze Županić je pronašao u biometričkom i rasnom određenju onovremene antropologije nemačkog govornog područja, u kojoj su se poletno i raznovrsno počeli primenjivati Mendelovi zakoni nasleđivanja u najrazličitijim kontekstima. Reč je o vremenu preispitivanja liberalne paradigme nemačke antropologije u kojoj je uvođenje **hibridizacije**, kao rezultata Mendelovih eksperimenata ukrštanja graška, pružalo izvesnu nadu za novi smer antropologije. Političke okolnosti su takođe išle na ruku da se Mendelovi zakoni shvate znatno ozbiljnije od metafore za društvene fenomene, pa da postane okidač za promišljanje o tome da li poznavanje mehanizama nasleđivanja može da liši naciju problema kakvi su: maloumnost, urođeni kriminalitet, "jevrejsko pitanje", sklonost alkoholizmu, venerične bolesti i dr. U svrhu dobrobiti nacije/a i budućnosti rase počela su i preispitivanja posledica rasnog mešanja po plodnost, zdravlje, vitalnost, mentalne i moralne kvalitete populacija (Massin 1996, 79-143, Gould 2003, Mos 2005, 93-106, Promitzer 2010, 153).

U odnosu na fragilne rasne konstrukcije liberalne paradigme nemačke antropologije s kraja XIX veka, u antropologiji ranog XX veka se otpočelo sa promišljanjem da fiziologija može pomoći u rasnoj determinaciji, onde gde su se antropometrijske metode pokazale nedovoljne (Evans 2006, 202-207; 2010, 21-96, Milosavljević 2012, 689-692). Bez očekivanog zakašnjenja uticaja paradigmatičkih gibanja na balkanske naučnike, Županić 1909. godine u Prosvetnom glasniku¹⁷ piše udžbenički osnove sopstvene discipline u tekstu pod naslovom "Misli o fizioetnologiji" (Жупанић 1909).

Za bolje pozicioniranje kompleksa Županićevih ideja važno je napomenuti da je u tradiciji nemačke antropologije početkom XX veka postojao krug antropologa koji se izjašnjavao protiv rasnih određenja populacija onako kako je to shvatano u dominantnom diskursu. Njihova motivacija bila je u značajnoj meri politička jer su smatrali da je primena Darwinovih ideja na rasnu klasifi-

¹⁷ Županić piše: "I u antropologiji treba uvesti **genetičku metodu**, te njezinim pravcem tražiti diferencije i mene čovečijeg lika i prirode. Svakako anatomija i **fiziologija** čine podlogu za ovaj pravac, ali je potrebno da rad prati i istorijski smisao, poznavanje kretanja ljudskih masa i njihovog socijalnog razvitka" (Жупанић 1909, 153, naglasila M. M.)

kaciju konzervativna, nehumana i pesimistična. Stoga su bili okrenuti lamarkizmu, čime su hijerarhijske razlike telesnih karakteristika dobile prihvatljiviju notu. One su i dalje bile vezane za biološke osnove ali su relativizovane uticajima sredine. Dovodjenje u pitanje lamarkizma, mahom je ukinulo antirasnu orijentaciju među antropolozima i uticalo na rađanje novog paradimatskog određenja u nemačkoj antropologiji koje je podrazumevalo nužnost rasne higijene i implicitnu nadmoć nordijske rase (Massin 1996, 120-126). Dakle, važno je razumeti da Županić nije, baveći se metamorfozom Slovena na jugu, govorio o značaju Balkana u smislu uticaja geomorfološkog okruženja¹⁸ na njihovu brahikefalizaciju, već je on to video na sledeći način:

"Rasa se može preobraziti samo uticajem tuđe krvi, tuđe rase, putem ukrštanja. **Metamorfoza se vrši po zakonima nasledstva**, koji pokazuju probojnu moć i vitalnu silu između rasnih elemenata jaču, kod drugih opet slabiju. Na početku nijedan se rasni element, ni jedna kap krvi sastavnih fizičkih elemenata se ne izgubi, već se jedni manifestuju u jednom, a drugi u drugom pravcu. Osim toga po **Mendelovim zakonima** rezerviraju se kod naroda čisti tipovi onako, kakvi su bili kod prvog ukrštanja sastavnih elemenata. U našoj zgodi valja da naglasim samo ovo, da se kod rasnog amalgama Jugoslovena pokazao rasni element melanobrahikefalije kao jači u embriološkoj borbi s ksantodolikefalnim. Krv prvobitno dugoglavih i plavih Jugoslovena pokazala je u pogledu zgrade moždana najmanju otpornu snagu. Izvesni brahikefalni element transformirao je prvobitni oblik jugoslovenske lubanje. Na drugoj strani pokazala je opet ksantodolikefalija veliku otpornu snagu, naime u pogledu visine tela, nekih partija lica (naročito gornja vilica) i boje kože. Jugosloveni prošli su od doba svog dolaska na jug pa do danas dugu istoriju rasnog stapanja, gde su bile oblikotvorne sile spermida u većitoj borbi" (Županić 1920, 191-192, naglasila M. M.)

U skladu sa pretežućom onovremenom posvećenošću "arijevskom pitanju" (Жупанић 1911) koje je postalo ključno u nizu disciplina počevši od fizičke antropologije, preko arheologije i lingvistike (Massin 1996, 126-138, Fettes 2002, 172-175), Županić je ustanovljenu brahikefalnost kao nearijevsku karakteristiku savremenog stanovništva tumačio "upravljanjem pažnje na mističnu i mračnu prošlost" (Равничар 1911, 50). Odnosno, poreklo brahikefalnosti je vezivao za autohtone koje su Sloveni zatekli na Balkanu.

"No, mi tvrdimo da su se Jugosloveni preobrazili **zakonima unutrašnje embriološke prirode**. Brahikefalni autohtoni, koje su Slovenci zatekli u Noriku, Panoniji i Iliriku, nisu mimoišli krv Jugoslovena, već su prošli kroz nju. Kao što na pr. reka Rona gubi svoju individualnu struju, progutana Ženevskim jezerom, tako su i starosede-

¹⁸ Za Županića su geološki slojevi neka vrsta metafore: "Kao što vode ostavljaju sedimenta [...] te može geolog da dozna starost slojeva, tako ostavljaju talasi ljudskog roda i života kulturne slojeve (na pr. Troja, Knosos, Vinča u Srbiji), gde nalazimo i fizičke ostatke čovekove" (Жупанић 1909, 153).

oci Ilirika poplavljeni od Slovena izgubili svoju rasnu individualnost. No to bijaše samo prividno, jer stvaralačka moć krvi i rasnog izvora radila je latentno i prosledila svojim putem **po zakonima mešanja krvi i hereditarnosti**. I kao što reka Ron (kod Ženeve) prostrujivši dubinom jezera Lemana opet iskače svojom individualnom strujom, tako se pojavi krvna struja brahikefalije ilirskih starosjedelaca novog veka i sadašnjosti" (Županić 1920, 193, naglasila M. M.)

Šta ovo zapravo znači? Kako Županić vidi interkulturalne komunikacije zahvaljujući direktnoj primeni zakona nasleđivanja na kolektivne identitete?

"[...] pri mešanju daje **najjači rasni element** svoj karakteristični pečat, tj. element sa **većom probojnom moći krvi** daje melezima karakteristične fizičke crte, i ako se i oni slabiji elementi poznaju ostajući u izvesnoj meri. Pri raznim crtama mogu se narodi i njihova kretanja pratiti duboko u prošlost gde nema nikakvih izvora pisanih za njihovu istoriju. Na osnovu raznih iskopina može se kazati *šta* su bili preistorijskih narodi, a na podlozi izvesnih ostataka i **nekih fizičkih zakona** i *ko* su bili, u pogodnom slučaju pak i kojoj su jezikovnoj grupi pripadali" (Жупанић 1909, 147-148, naglasila M. M.)

Zaključna razmatranja

Iz pozicije savremene nauke, uviđamo da je etnički identitet u prošlosti bio retko primarni identitet, kao i da nije jedina forma identiteta, da postoje različiti nivoi identiteta itd. (Jones 2003, Díaz-Andreu *et al.* 2005, Insoll 2007, Babić 2010, 137-149). Ukoliko se o ovom pitanju promišlja kritički, a i dalje stremimo da na neki način odgovorimo na pitanja o *uspostavljanju kontinuiteta u diskontinuitetu* na etnogenetskoj osi orijentacije (*sensu* Županić 1920),¹⁹ onda je poziv na dekonstrukciju etničkih i drugih kolektivnih identiteta u prošlosti besmislen. Ako ne razumemo na kakav *amalgam autohtone balkanske arheološke tradicije* (Бабић 2008, 119-137, Палавестра 2011a, 153-163, Novaković 2011) naležu pojmovi kao što su *narativ*, *habitus* i *diskurs*, onda je gotovo svako preispitivanje identiteta u prošlosti prazno posipanje postmodernim terminima. Zbog toga je vrlo važno, pored razumevanja ideja o prošlosti, usmeriti se i ka tumačenju *nastanka*, *prenosa* i *razvoja* teorija i metodologija (*sensu* Fleck 1981), koje nam omogućavaju znanja o prošlosti.

Stoga se o Županiću može reći: da je bio "više osporavan negoli hvaljen", "čovek neverovatne energije", "možda ekscentrik i egocentrik ali vizionar", pa da njegova "ostavšina za budućnost govori sama za sebe" (Душковић 2006,

¹⁹ Pod *uspostavljanjem kontinuiteta u diskontinuitetu* podrazumevam praćenje kontinuuma od praistorije do savremenog doba kroz različite etničke slojeve na Balkanu.

147). Međutim, Županićevi radovi malo toga govore sami za sebe, a u savremenom kontekstu su uglavnom nejasni i nerazumljivi. Stoga je veliki deo ovog rada posvećen kontekstualizaciji i čitanju njegove najvažnije studije *Etnogeneza Jugoslovena* iz 1920. godine i preispitivanju Županićevog metoda: rasno-antropološkoj biologizaciji (jugoslovenskog) identiteta, koji je shvaćen u vidu kontinuuma od neolita do danas, uz određene metamorfoze.

Moguće je pretpostaviti da je Županićev uticaj od sasvim marginalnog značaja koliko i za arheologiju vremena u kojem je živio, toliko i za arheologije koje su se kasnije razvijale na Balkanu. U prilog recepciji Županića kao marginalnog autora unutar akademskih krugova nakon Drugog svetskog rata, može ići njegova povezanost sa Vladimirom Dvornikovićem (1888-1950). Naime, Dvorniković u svojoj knjizi *Karakterologija Jugoslovena* (1939) među brojnim navodima Županićevih interpretacija, ističe i da je jedini naučni rad o rasnoj estetici Jugoslovena pronašao kod Županića. Takođe, kada Dvorniković konstatuje: "Nacionalistički se jugoslovenstvo ne može nadovezati na ilirstvo, ali etnobiološki, rasno-istoriski i karakterološki može i mora" (Дворниковић 2000, 303) – on se zapravo poziva na Županića. Govoreći o "rasnoj metamorfozi Praslavena i Starobalkanaca u Jugoslovene" ovaj autor polemiše sa idejama iznetim u *Etnogenezi Jugoslovena* (isto, 312-316). Dakle, *Karakterologija Jugoslovena* se u različitim aspektima oslanja na Županićeve radove u širokom rasponu, pa ova idejna srodnost zaslužuje posebnu problematizaciju. Međutim, za sada se može pretpostaviti da je shvatanje Dvornikovićevog dela kao "bezzredne kompilacije koja je štetna po svojim tumačenjima jugoslovenskim narodima" (Микић 1998, 266) malo doprinelo širenju Županićevih ideja u naučnim krugovima u periodu nakon Drugog svetskog rata.²⁰

Teza da je Županićev etnogenetski metod ipak prenet u jugoslovensku arheologiju nakon Drugog svetskog rata, kao *redefinisan* i *prepran*, može se braniti razmatranjem idejnih osnove etnogeneza nastalih pedesetih godina XX veka. Na primer, Josip Korošec u knjizi *Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjeg sredega veka* izdatoj u Ljubljani 1952. godine, navodi *Etnogenezu Jugoslovena* u bibliografiji. Korošecova studija se dominantno oslanja na ideje Lubora Niederle (Niederle), a od jugoslovenskih kolega uglavnom citira tada sveže radove sledećih autora: Boža Škerlja, Rajka Ložara, Jožeta Kastelica, Josipa Klemenca, ĐorđoMano-Zisija, Mirjane Čorović-Ljubinković, Jovana Kovačevića, Zdenka Vinskog, Ksenije Vinski-Gasparini, uz sopstvene i radove svoje supruge, Paole Korošec (Korošec 1952). Prisustvo Županićeve studije iz 1920. u ovom smislu odstupa, pored još nekoliko ranih izveštaja sa arheoloških iskopavanja. Treba

²⁰ Uprkos napadima na *Karakterologiju Jugoslovena*, prema shvatanju Živka Mikića "sa promenom isključivo marksističkog pristupa u analizi naučnog stvaralaštva, u dogledno vreme mogla bi se očekivati i nova verifikacija ovog dela V. Dvornikovića" (Микић 1998, 266).

imati u vidu da je Josip Korošec nakon Drugog svetskog rata postao vodeći slovenački ali i jugoslovenski arheolog, upravo kroz profesionalno dokazivanje na polju ranoslovenske arheologije (Novaković 2011, 360-361). Stoga je, makar i periferno prenošenje idejnih osnova Županićevog etnogenetskog metoda – kroz raspravu o ulozi "etnogenetskih supstrata" u susretu romanizovanih Ilira sa novopridošlim Slovenima, kao i zaključci o praćenju (kulturno-materijalnog) kontinuiteta tokom etnogeneze jednog naroda (Korošec 1952, 20-21) – u knjizi koju potpisuje autoritet, značajno za dalji prenos znanja.

Ono što je još značajnije za kontekst srpske arheologije, a posredno je povezano sa ranoslovenskom arheologijom Josipa Korošeca, je knjiga koju su u koautorstvu napisali Milutin Garašanin i Jovan Kovačević. Reč je o *Pregledu materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku* izdatom u Beogradu 1950. godine. Sami autori su na samom početku napomenuli da knjiga ima izvesne nedostatke zbog stanja istraženosti ranoslovenske materijalne kulture i naučno-popularnog karaktera studije. Kada je reč o etnogenezi Slovena, autori najznačajnije potkrepljenje nalaze u stavovima Udaljcova, a zatim iznose i njemu sasvim suprotne stavove o arijevske teoriji sa kojima se izričito ne slažu (Гарашанин и Ковачевић 1950, 5-6, 16-29):

"Po njoj postanak Praindoevropljana, Praindogermana, Arijevaca (sve termini za isti pojam) može se vezati samo za određenu i srazmerno usku teritoriju. Neki predstavnici ove teorije smatraju da je ta oblast Severna Nemačka, Južna Skandinavija i Jitland. Tu je pradomovina nordiske čiste arijevske rase. Po toj teoriji pri raseljavanju Praindoevropljani, koji su pripadnici nordiske rase, mešali su se sa drugim nearijevskim rasama i iz tih severnom rasom 'oplemenjenih' nearijevaca stvarali su se razni narodi i razne države" (Гарашанин и Ковачевић 1950, 17).

Međutim, pozivajući se na autoritete Aleksandra Udaljcova i Nikolaja J. Mara,²¹ odnosno njihove ideje o značaju postepenog stapanja i ukrštanja naroda spram migracija i osvajanja, Garašanin i Kovačević profilisu ključna pitanja povodom etnogeneze:

"1. Koja su sve plemena u pradomovini bilo slovenska bilo neslovenska, činila jezgro Južnih Slovena pre Seobe? 2. Koja su se plemena i narodi **asimilovali i stopili** u južnoslovenskim masama ili bila jedno vreme u savezu sa Južnim Slovenima za vreme Seobe? 3. Kakav je značaj i uticaj kulture i plemena koje su Sloveni zatekli na Balkanu – **autohtoni element**? 4. Koja su se **plemena i narodi utopili u Južne Slovene** posle njihovog naseljavanja na Balkan?" (Гарашанин и Ковачевић 1950, 20, naglasila M. M.)

²¹ O teorijsko-metodološkim osnovama proslovenski orijentisanih autora koji su pisali o slovenskim etnogenezama, kao onim koje su slične Kosininom (Kossinna) pristupu pisao je nedavno Florin Kurta (Curta 2002, 203-210).

U *Pregledu materijalne kulture Južnih Slovena* zastupljeno je nekoliko Županićevih tekstova: "Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda" I i II uz koju u napomeni piše da je detaljna studija o antropologiji južnih Slovena i da je osnovno delo koje zastupa antsku teoriju o poreklu Srba i Hrvata; zatim "Prvobitni Hrvati", "The Serb settlement in the Macedonian town Srbčište", "Prvi nosioci etničkih imena Srb, Hrvat, Čeh i Ant" uz *Etnogenezu Jugoslovena* (Гарашанин и Ковачевић 1950, 224).

Već 1951. godine je Bogo Grafenauer, vodeći slovenački medievista, uputio oštru kritiku ovoj knjizi ukazujući na metodološke probleme i pojednostavljenja u tumačenju etniciteta i etnogeneze, koja nisu bila usklađena sa ondašnjim historiografskim standardima. Njegova oštrica bila je usmerena i ka pitanjima koja su pokrenuta na savetovanju jugoslovenskih arheologa 1950. godine u Niškoj Banji i raspravi Josipa Korošeca koja je ovim povodom izašla. Za sada nije dokumentovana bilo kakva reakcija iz Beograda na kritiku Garašaninove i Kovačevićeve knjige. Takođe, reč je o publikaciji koja je bila udžbenik za više generacija, uprkos problemima koji su istaknuti. Način na koji se Korošec žalio na istoričare²² sugeriše da su Grafenauerove primedbe mogle biti percipirane u svetlu shvatanja arheologije kao pomoćne istorijske discipline (Grafenauer 1951, 163-173, Nemeth 1953, 96, 99, Novaković 2011, 397). Po mišljenju Predraga Novakovića, Grafenauerova kritika je bila ključna za dalji razvoj ranoslovenske arheologije kako u Sloveniji, tako i u Jugoslaviji (Novaković 2002, 340). Moguće je da u Srbiji ova kritika nije imala tako snažnog odjeka, te da je ostavljen prostor za "zakone unutrašnje embriološke prirode" kao zajedničko podrazumevanje za objašnjenja kontinuiteta i metamorfoza.

Prenos Županićeve teorijsko-metodološke konstrukcije *Etnogeneze Jugoslovena* u kojoj se ističe "stvaralačka moć krvi i rasnog izvora" brahikefalije ilirskih starosedelaca kod Jugoslovena (Županić 1920), ima barem jedan *međukorak* od trenutka nastanka ove knjige do srpske arheologije nakon Drugog svetskog rata. Prihvatljivost Županićevih ideja u dobroj meri je zasnovana i na uticajnosti Milana Budimira i izmeštanju Županićeve konstrukcije ka specifičnoj sprezi između lingvistike i arheologije na Balkanskom institutu tokom tridesetih godina XX veka.²³ Budimir je, u svom dugogodišnjem radu, na osnovu pretpostavljenih jezičkih tragova iz prošlosti, sačuvanih u toponimima i hidronimima, istraživao indoevropsko poreklo Ilira, ukazujući da je jezik predgrčkih Pelazga bio najstariji indoevropski dijalekt kojem su pripisivani jezici

²² "Historičar mora k tome uvažiti, da su osobito stariji izvori pisani dosta individualno, u arheologiji naprotiv predmeti ne nose izraz individualnih pojava, već općenitih." (Korošec, cit. po Nemeth 1953, 96)

²³ Izuzetno je značajno zapažanje Zorice Kuzmanović da je upravo u interdisciplinarnom odnosu lingvistike i arheologije koji je začet na Balkanskom institutu, postavljen temelj kulturno-istorijskoj arheologiji u Srbiji (Kuzmanović 2012, 623).

ilirskih, tračkih i makedonskih plemena na Balkanu (Kuzmanović 2012, 619-623, Mihajlović 2013).

Posmatrajući ovaj put interdisciplinarnog prenosa znanja (1) od antropologije sa arheologijom Nika Županića, (2) ka lingvistici sa arheologijom Milana Budimira i Balkanskog instituta, koje se ulivaju u (3) srpsku (ranoslovensku) arheologiju unutar šire mreže jugoslovenske arheologije nakon Drugog svetskog rata, može se samo naznačiti kompleksnost razvoja ideja o etnogenezi koje su u ovom radu problematizovane. Stoga, iako pitanje o značaju i uticaju Županićevog etnogenetskog metoda u srpskoj arheološkoj zajednici može ostati predmet rasprave, njegova analiza podstiče jedno drugačije razumevanje zasnivanja jugoslovenskog identiteta²⁴ na rasno određenim, antropološkim i arheološkim osnovama.

Literatura

- Babić, Staša. 2011. Close-reading the Prehistory of the Yugoslav Lands, *17th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*, 14-18. 09. 2011, Oslo, Norway, ed. Egil Mikkelsen, 188-189.
- Babić, Staša. 2010. Arheologija i etnicitet. *Etnoantropološki problemi* 5/1: 137-149.
- Babić, Staša i Miodrag Tomović. 1996. *Milutin Garašanin. Razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 629-648.
- Barthes, Roland. 2009. *Mitologije*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Bowlus, R. Charles. 2002. "Ethnogenesis: The Tyranny of a Concept". In *On Barbarian Identity – Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ed. Andrew Gillett, 241-256. Turnhout: Brepols Publishers.
- Brather, Sebastian. 2002 "Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of Alamanni". In *On Barbarian Identity – Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ed. Andrew Gillett, 149-175. Turnhout: Brepols Publishers.
- Brather, Sebastian. 2008. "Virchow and Kossinna. From the Science-Based Anthropology of Humankind to the Culture-Historical Archaeology of Peoples". In *Archives, Ancestors, Practices. Archaeology in the Light of Its History*, eds. Nathan Schlanger and Jord Nordbladh, 317-334. New York: Berghahn Books.
- Bunzl, Matti and Glenn H. Penny. 2006. "Introduction: Rethinking German Anthropology, Colonialism, and Race". In *Worldly Provincialism: German Anthropology in the Age of Empire*, eds. Glenn Penny and Matti Bunzl, 1-30. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Cohen, Robert S. and Thomas Schnelle (eds.) 1986. *Cognition and Fact, Materials on Ludwik Fleck* (Boston Studies in the Philosophy of Science, 87). Dordrecht: Springer.

²⁴ Naravno, ovo je samo jedan segment kompleksnog i promenljivog odnosa ovih disciplina i država koje vezujemo za jugoslovenski prostor (v. Mihajlović 2013).

- Curta, Florin. 2002. "From Kossinna to Bromley: Ethnogenesis in Slavic Archaeology". In *On Barbarian Identity – Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ed. Andrew Gillett, 201-218. Turnhout: Brepols Publishers.
- Ćirković, Sima. 1995. "Srednjovekovno razdoblje u tzv. etnogenezi balkanskih naroda". U *Etnogeneza Hrvata*, ur. Neven Budak, 28-39. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Díaz-Andreu, Margarita, Sam Lucy, Staša Babić and David N. Edwards. 2005. *The Archaeology of Identity*. London: Routledge.
- Džino, Danijel. 2011. Indigene zajednice zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka i 21. stoljeće: metodski problem. *Godišnjak JAHRBUCH* 40: 197-206.
- Evans, Andrew D. 2008. Race Made Visible: The Transformation of Museum Exhibits in Early-Twentieth-Century German Anthropology. *German Studies Review* 31 (1): 87-108.
- Evans, Andrew D. 2010. *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fetten, Frank. 2002. "Archaeology and anthropology in German before 1945". In *Archaeology, Ideology and Society. The German Experience*, ed. Heinrich Härke, 143-182. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Fleck, Ludwik. 1981 [1935]. *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gillett, Andrew. 2002. "Introduction: Ethnicity, History, and Methodology". In *On Barbarian Identity – Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ed. Andrew Gillett, 1-18. Turnhout: Brepols Publishers.
- Gingrich, Andre. 2005. "The German-Speaking Countries. Reptures, Schools, and Non-traditions: Reassessing the History of Sociocultural Anthropology in Germany". In *One Discipline, Four Ways: British, German, French, and American Anthropology*, ed. Chris Hann, 59-153. Chicago: University of Chicago Press.
- Gingrich, Andre. 2010. "After the Great War: National Reconfiguration of Anthropology in Late Colonial Times". In *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*, eds. Reinhard Johler, Christian Marchetti and Monique Scheer, 355-378. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Gould, Jay Stephen. 2003. *Čovjek po meri, kvocijent inteligencije i druge zablude*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
- Grafenauer, Bogo. 1951. O arheologiji in zgodovini. *Zgodovinski časopis* 5: 163-173.
- Insoll, Timothy. 2007. *The Archaeology of Identities: A Reader*. London: Routledge.
- Jezernik, Božidar. 2009. "Antropolog, ki je ljudem meril glave". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas in prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 23-74. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Jones, Siân. 1997. *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present*. London: Routledge.
- Korošec, Josip. 1950. Prvo posvetovanje Jugoslovanskih arheologov. *Zgodovinski časopis* 4: 212-218.
- Korošec, Josip. 1952. *Uvod v materijalno kulturo Slovanov zgodnjeg srednjeg veka*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. Uticaj lingvistike na formiranje kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 615-628.

- Massin, Benoit. 1996. "From Virchow to Fischer: Physical Anthropology and 'Modern Race Theories' in Wilhelmine Germany". In *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on the Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, ed. George W. Stocking Jr., 79-154. Madison: University of Wisconsin Press.
- Mihajlović, Vladimir D. 2013. Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstruisanje akademskog narativa o balkanskom nasleđu. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 779-803.
- Mijatović, Čeda. 1920. Uvod u *Etnogeneza Jugoslovena*, Niko Županić, 1-3. Zagreb: JAZU.
- Milosavljević, Monika. 2012. Niko Županić i istorijska antropologija balkanskih naroda. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 681-708.
- Mos, Džordž L. 2005. *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Muršič, Rajko. 2009. "V senci prednikov: Prezrta zapuščina Nika Zupaniča". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas in prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 135-142. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Nemeth, Krešimir. 1953. Zgodovinski časopis II-V, 1948-51. *Historijski zbornik* VI: 95-100.
- Novaković, Predrag. 2002. "Archaeology in five states - A peculiarity or just another story at the crossroads of Mitteleuropa and the Balkans: A case study of Slovene archaeology". In *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/Archaeologies of Europe: History, Methods and Theories*, eds. Peter F. Biehl, Alexander Gramsch and Arkadiusz Marciniak, 323-352. Tübinger Archäologische Taschenbücher 3. Münster: Waxmann.
- Novaković, Predrag. 2009. "Arheološke vsebine v opusu Nika Zupaniča". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas in prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 153-162. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Novaković, Predrag. 2011. "Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective". In *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, ed. Ludomir R. Lozny, 339-461. New York: Springer.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 2012. Vasić pre Vinče (1900-1908). *Etnoantropološki problemi* 7/3: 649-679.
- Pirc, Louis. 1916. Uvod k govoru *Slovenija vstani! Ameriškim slovincem. Govor ki ga je imel pred slovinci v Clevelandu 28. aprila 1916*, ur. Niko Zupanić, VII-XXIX. Cleveland Ohio: Tiskarna "Clevelandske Amerike".
- Pišev, Marko. 2010. Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena. *Etnoantropološki problemi* 5/2: 55-79.
- Promitzer, Christian. 2001. Niko Županić in vprašanje jugoslovanstva: med politiko i antropologijo (1901-1941). *Prispevki za novejšo zgodovino* XLI (1): 7-30.
- Promitzer, Christian. 2009. "Antropolog in znanstveni rasizem – korespondenca Nika Zupaniča med dvema svetovnima vojnama". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas in prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 103-114. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Promitzer, Christian. 2010. "Betwixt and Between' Physical Anthropology in Bulgaria and Serbia until the End of the First World War". In *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*, eds. Reinhard

- Johler, Christian Marchetti and Monique Scheer, 141-166. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Pruitt, C. Tera. 2011. *Authority and the Production of Knowledge in Archaeology*. PhD diss. University of Cambridge.
- Scheer, Monique, Christian Marchetti and Reinhard Johler. 2010. "A Time Like No Other": The Impact of the Great War on European Anthropology". In *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*, eds. Reinhard Johler, Christian Marchetti and Monique Scheer, 9-26. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Škorić, Marko. 2010. *Sociologija nauke. Mertonovski i konstruktivistički program*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Trigger, Bruce G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vurnik, Stanko. 1927. Niko Županić. Ob petindvajsetletnem jubileju njegovega znanstvenega in javnega delovanja. *Etnolog – Glasnik Kraljevskega etnografskega muzeja v Ljubljani* I: 144-158.
- Zimmerman, Andrew. 2001. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zoupanitch, Niko. 1919. *Ave Illyria*. Paris: Société générale d'imprimerie et d'édition Levé
- Županić, Niko. 1907. Telesna metamorfoza narodov na našem jugu. *Dom in svet* 20 (12): 561-563.
- Županić, Niko. 1920. *Etnogeneza Jugoslovena*. Zagreb: JAZU.
- Županić, Niko. 1927. Desetletnica smrti Milana Mitića. *Etnolog* 1: 158-159.
- Županić, Niko. 1928. Podsekcija Jugoslovenske Etnografske sekcije na konferenci mira v Parizu 1919 za slovensko-nemško mejo, za Prekmurje in čehoslovaško-jugoslovenski koridor. *Etnolog* 2: 86-89.

*

- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други. Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Сlio.
- Бижић-Омчикус, Весна. 2006. Нико Жупанић у Етнографском музеју у Београду. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 70: 155-165.
- Васић, М. Милоје. 1914. Народни музеј у 1913. години. *Годишњак СКА XXVII* (1913): 263-283.
- Влаховић, Петар. 2006. Етногенеза балканских народа у научном делу професора Ника Жупанића. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 70: 131-140.
- Гарашанин, Милутин и Јован Ковачевић. 1950. *Преглед материјалне културе Јужних Словена*. Београд: Просвета.
- Дворниковић, Владимир. 2000 [1939] *Карактерологија Југословена*. Београд: Просвета.
- Душковић, Весна. 2006. "Београдске године" Ника Жупанића. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 70: 141-154.
- Жупанић, Нико. 1907. Систем историјске антропологије балканских народа. *Старинар н.р.* II: 167-189.

- Жупанић, Нико. 1908. Систем историјске антропологије балканских народа. *Старинар н.р.* III: 1-70.
- Жупанић, Нико. 1909. Мисли о физијоетнологији. *Просветни гласник* XXX: 144-161.
- Жупанић, Нико. 1911. Тројанци и Аријевци: прилози преисторији и палеоетнологији Мале Азије, Егеје и Балканског полуострва. *Глас СКА* 86: 167-291.
- Жупанић, Нико. 1913. Понтијски Бугари. Прилог антропологији Добруце. *Просветни гласник* 34: 967-980.
- Ковачевић, Иван. 2001. *Историја српске етнологије II. Правци и одломци*. Београд: Српски генеалошки центар.
- Марковић, Слободан. 2008. Књижевно-публицистички рад Чедомиља Мијатовића у Британији. У *Успомене Балканског дипломате*, прир. Слободан Г. Марковић, 316-336. Београд: Радио-телевизија Београд.
- Микић, Живко. 1998. О интердисциплинарности у српској археологији са посебним освртом на физичку антропологију. *Гласник САД* 14: 263-269.
- Митић, Милан. 1907. Преисторијски златан накит из Велике Врбице. *Старинар н.р.* II: 99-114.
- Митић, Милан. 1908. Аскоси из Винче. *Старинар н.р.* III: 185-188.
- Михајловић, Владимир В. 2011. Канонски лепо – естетски критеријуми и генеза расизма. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 625-640.
- Палавестра, Александар. 2011а. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавестра, Александар. 2011б. Услугби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 579-594.
- Равничар, М. М. (псеудоним Милана Митића) 1911. *О једној десетогодишњици*. Београд: Штампарија Ђ. Мунца, М. Карића и И. Бегова.
- Радић, Радивој. 2005. *Срби пре Адама и после њега. Историја једне злоупотребе: Слово против "новоромантичара"*. Београд: Стубови културе.
- Трговчевић, Љубинка. 1986. *Научници Србије и стварање југословенске државе*. Београд: Народна књига.

Monika Milosavljević
Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, Belgrade

Niko Županić and the Construction of the Yugoslav Ethnogenesis

The paper considers the role of Niko Županić in the processes of *translation* of the anthropological and archaeological knowledges into the language of the political activism during the First World War and immediately after. As recorded by Sima Trojanović, Županić was employed at the Ethnographic Museum in Belgrade in May 1914, as "anthropological clerk" with the duty to "first of all measure the Serbian people, and only after that the foreigners on

the Balkan Peninsula". He was officially stationed here up to 1922, although he spent the war years out of the country, involved in political activism, along with other Serbian and Yugoslav intellectuals, with the aim of creating the state of the Yugoslavs.

At the outbreak of the First World War, Županić spent the first three months as a volunteer in Niš, and was then sent to Rome and London, where he took part in the activities of the Yugoslav Board. During 1916 the Serbian Government sent him to the United States, to secure the support of the American Slovenes for the Yugoslav idea. From 1915 till the end of the war, he wrote studies on the South Slavic past and political announcements, drew the borders of the desired territories, held speeches on the unity of the Serbs, Slovenes, and Croats. His book *Ethnogenesis of the Yugoslavs* (1920), written during the war and at first aimed at the English-speaking audience, richly illustrates the ways in which all these activities intertwined. Here Županić stresses the "creative potency of the blood and racial source" of brachycephaly of the Illyrian natives observed in the case of the Yugoslavs. The critical analysis and contextualization of this volume makes possible the new insights into the concepts of identity in the history of the Serbian anthropology and archaeology. This study did not receive much attention in the archaeological circles, but its ideas have subsequently, selectively and indirectly become the part of the history of the Serbian archaeology.

Keywords: Niko Županić, ethnogenesis, First World War, instrumentalization of science, transfer of knowledge

Niko Županić et la construction de l'ethnogenèse yougoslave

Dans cet article est étudié le rôle de Niko Županić dans les processus de *traduction* des savoirs anthropologiques et archéologiques en langue de l'activisme politique au cours de la Première Guerre mondiale et aussitôt après. Comme le note Sima Trojanović, Županić était en mai 1914 employé au Musée Ethnographique de Belgrade, en tant que "fonctionnaire pour l'anthropologie" dont la tâche était "en premier lieu de faire des mensurations du peuple serbe, puis après, des autres peuples dans la péninsule des Balkans". Il y a été employé officiellement jusqu'en 1922, même s'il avait passé les années de guerre hors du pays, faisant de la propagande politique aux côtés des autres intellectuels serbes et yougoslaves, en vue de la création de l'état des Yougoslaves.

Lorsque la Première Guerre mondiale avait éclaté, Županić s'était porté volontaire, ce pour quoi il avait passé les trois premiers mois de guerre à Niš,

pour être ensuite envoyé à Rome, puis à Londres, où il avait participé à l'activité du Comité yougoslave. Au cours de l'année 1916, il fut envoyé aux États-Unis par le gouvernement serbe afin de s'assurer le soutien des Slovènes américains dans la lutte pour les idées yougoslaves. Dans la période allant de 1915 jusqu'à la fin de la guerre, il avait écrit plusieurs études sur le passé des Slaves du Sud et des tracts politiques, avait dessiné les frontières des territoires convoités et tenues discours sur l'unification des Serbes, des Croates et des Slovènes. Son livre *L'Ethnogenèse des Yougoslaves* (1920), écrit au cours de la guerre et à l'origine destiné au marché anglais, présente de manière adéquate l'entrecroisement de tous les éléments évoqués. Županić y souligne "le pouvoir créateur du sang et de l'origine raciale" de la brachycéphalie des autochtones illyriens chez les Yougoslaves. C'est pourquoi, l'analyse critique et la contextualisation de cet ouvrage permettent de tirer de nouvelles conclusions sur les conceptions de l'identité dans l'histoire de l'anthropologie et de l'archéologie yougoslave. Il s'agit d'une étude qui en son temps n'a pas eu une large réception dans les cercles archéologiques, mais dont les idées sont devenues ultérieurement, sélectivement et indirectement l'héritage de l'histoire de l'archéologie serbe.

Mots clés: Niko Županić, ethnogenèse, Yougoslaves, Première Guerre mondiale, instrumentalisation de la science, transfert du savoir

Primljeno / Received: 25. 06. 2013.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 20.07.2013.